

Губа О. А.,
кандидат педагогічних наук, доцент
Київського національного університету культури і мистецтв

ЗНАЧЕННЯ ШУМІВ У ЕАТРАЛЬНІЙ ПОСТАНОВЦІ

Шумове оформлення – важлива складова творчої роботи постановника. Воно застосовується з метою підсилення художнього впливу вистави, сприяє створенню ілюзії справжнього життя, підвищує емоційну насиченість і напругу, активізує дію. У більшості постановок шумове оформлення сполучається з музичним, але, на жаль, посідає незначне місце. Виразальні можливості шумових ефектів досі залишаються поза увагою більшості театральних діячів і критиків, тому, з огляду на це, цілком доцільно розглянути цей аспект більш докладно.

Ключові слова: шуми, звуки, шумові ефекти, функції музики, функції шумів, музично-шумове оформлення.

Шумовое оформление – важная составляющая творческой работы постановщика. Оно применяется с целью усиления художественного воздействия спектакля, способствует созданию иллюзии реальной жизни, повышает эмоциональную насыщенность и напряжение, активизирует действие. В большинстве постановок шумовое оформление сочетается с музыкальным, но, к сожалению, занимает незначительное место. Выразительные возможности шумовых эффектов до сих пор остаются без внимания большинства театральных деятелей и критиков, поэтому, учитывая это, вполне целесообразно более подробное рассмотрение этого вопроса.

Ключевые слова: шумы, звуки, шумовые эффекты, функции музыки, функции шумов, музыкально-шумовое оформление.

Noise design is an important part of the creative work of the director. It is applied to enhance the artistic impact of the play, helps to create the illusion of real life, increases the emotional intensity and tension, stimulates the action. In most productions the noise processing is combined with music, but, unfortunately, it is insignificant. Expressive possibilities of sound effects still remain ignored by many theatrical figures and critics; therefore, given this, it is appropriate to a more detailed consideration of this matter.

Key words: noise, sound, sound effects, music features, noise functions, music and noise processing.

Та обставина, що більшість інформації людина сприймає саме через слух, давно не викликає ні в кого сумніву. Щоденно ми одержуємо безліч вербальної інформації, спілкуємося один з одним за допомогою мовлення, слухаємо музику; навіть книжки, з урахуванням браку часу сучасної людини, дедалі більше випускають в аудіо-варіанті. Все, що ми сприймаємо за допомогою слуху, часто надає нам настільки вичерпну інформацію про все, що відбувається, що ми чудово орієнтуємося в подіях навіть за умови відсутності візуального компоненту. Ця особливість людського сприйняття

робить можливим існування радіовистав, аудіоказок для дітей тощо. Все, чого ми не бачимо, чудово змальовують звуки: характери персонажів зрозумілі завдяки використанню акторами мовної характерності, певна пояснювальна інформація подається через дикторський текст, а решта досягається за допомогою музично-шумового оформлення: створюється атмосфера, змальовується місце дії, розставляються режисерські акценти тощо. За умови, що все це підібране творчо і логічно, уява з легкістю домальовує слухачу все те, чого він не бачить очима. Це свідчить про багатофункціональність і величезні виражальні можливості музично-шумового оформлення.

Зважаючи на безперечну значимість музики та шумів у сценічному мистецтві, неймовірно вражає те, що до вивчення цього аспекту майже не зверталися науковці! «Музика і шуми в театральній практиці існують, ймовірно, стільки ж часу, скільки існує сам театр. І разом з тим питанням звукорежисури вистави майже ніколи не приділяється уваги в численних працях з теорії та історії театру, не торкається цієї проблеми, як правило, і театральна критика. До сьогодні музичне і шумове оформлення вистави – сфера, яка підпорядкована цілковито інтуїції і суб'єктивному смаку режисера. І не дивно, що в театрі часом відсутнє естетично грамотне використання можливостей звуків», – пише Ю.І. Козюренко [4; 2].

Навіть ті науковці, які торкалися цього питання (Л. Демиховський, Є. Ємельянов, Ю. Козеренко, А. Куришев, А. Матвієнко, Л. Міхєєва, В. Ропов, А. Парфентьєв), переважно приділяли увагу в своїх працях саме музичному оформленню, а шуми, якщо і розглядалися, переважно посідали другорядне, доповнююче місце. Так, безперечно, музика має величезний емоційний вплив на людину і в будь-якому сценічному дійстві виконує безліч функцій – від емоційно-інформаційних до суто технічних. Але, на наш погляд, нехтування шумами є зовсім не обґрунтованим з огляду на те, що при ретельному аналізі стає цілком очевидним – шуми не тільки можуть виконувати на сцені ті самі функції, що музика, але й на підсвідомому рівні є для глядача ближчими і зрозумілішими. Тому саме значення шумів у сценічному мистецтві є темою даної статті.

Використовувати в театральних постановках шумові ефекти люди почали досить давно. Перші спеціально створювані звуки застосовувалися ще в античних виставах. Звуковими ефектами супроводжувалися постановки Есхіла й Евріпіда, коли людина за сценою тим чи іншим способом імітувала, наприклад, гуркіт розкатів грому. За часів Шекспіра грім у виставах «створювали» шляхом ударів гарматних ядер у барабан. До речі, барабан використовували також для імітації звуків пострілів і навіть голосів деяких тварин. На початку XVIII ст. був винайдений відомий досі спосіб наслідувати звучанню грому шляхом розхитування великого металевого листа.

Постановники прагнули створити емоційне забарвлення видовища, активно використовуючи найрізноманітніші способи і постійно вдосконалюючи їх. Спеціальні актори, які створюють той чи інший звуковий ефект за сценою, працювали в театрі все частіше і частіше [7; 26–38]. У старих театральних будівлях (наприклад, в Останкінському театрі графа Шереметьєва) і досі збереглися деякі звуко-шумові пристрої. Велике значення надавалося шумовому оформленню в реалістичному театрі К. Станіславського. Неймовірно значення мало шумове оформлення у

Мейнінгемському театрі: «Віртуозно були розроблені і шумові ефекти. Так, у «Вільгельмі Теллі» в зображенні бурі застосовувалася ціла гама відтінків: завивання вітру, гуркіт грому, шум дощу і удари хвиль бурхливого гірського озера. Театр майстерно користувався шумовими ефектами для створення у глядачів ілюзії великого простору, що продовжується за сценою. Так, у шиллерівській виставі «Смерть Валленштейна» розміри військового табору розсовувалися тим, що за лаштунками з різних боків час від часу лунали сигнали труб, музика, барабанний бій. Складалося враження, що табір цей скрізь і направо, і наліво, а на сцені тільки частина його» [4; 47]. Отже, як бачимо, постановники різних часів відчували потребу у введенні шумових ефектів у сценічну дію й приділяли цьому велику увагу. І не дарма.

Так вже склалося історично, що різноманітні шуми оточували людину фактично з моменту виникнення людства як такого. Вони з'явилися задовго до появи мовлення, тому тривалий час певним чином замінювали його: адже спілкуючись одне з одним, люди використовували різноманітні звуки, які мали певний інформаційний код. Звуки навколишнього середовища, що оточували людину, також були важливою і невід'ємною частиною її життя. Різноманітні шелестіння, грюкіт, крики, рипіння, голоси тварин надавали нашим пращурам досить докладну інформацію про оточуючий світ, попереджали про небезпеку, зміну погоди, близьку здобич. Люди не лише добре розрізняли ці шуми, але й вміли майстерно їх відтворювати. Здатність вчасно «прочитати» шумовий сигнал часто ставала запорукою безпеки, а часом й збереження життя. Тому увага до шумів властива людині на підсвідомому рівні і закладена генетично. Адже немовля також ще не розуміє слів, які йому говорять дорослі, але воно чудово розрізняє мамині кроки, заспокоюється від шуму води та лякається різних оплесків, ударів (звуки, які зазвичай говорять про можливість фізичного ушкодження). Потреба у видобуванні звуків різного походження з'являється у дитини набагато раніше, аніж потреба у мовленні. Варто лише згадати, яким предметом найперше починає гратися немовля: брязкітка! А голосне плескання в долоні швидко стає одним з улюблених занять дитини, як тільки вона починає опановувати координацію рухів. Отже, сприймання шумів для людини є природним, властивим від народження.

У сучасному світі кількість шумів значно збільшилася завдяки технічному прогресу. Різноманітні технічні пристрої, створені людиною, відтворюють звуки різного характеру та призначення. Деякі прилади утворюють шуми за своїм цільовим спрямуванням (як, наприклад, будильник, телефон, вхідний дзвоник, сигналізація). Інші стають джерелом випадкового, механічного звучання (для будівельника зовсім не важливо, або молоток гуркотів, але це неминуче). Внаслідок цього сучасна шумова палітра значно збагатилася і з метою більш цілеспрямованого та логічного використання в сценічних умовах, потребує ретельної класифікації.

Спроби класифікувати театральні шумові ефекти, звичайно, робилися й раніше. Найпоширенішим був розподіл шумів на 5 категорій:

- звуки природи;
- виробничі шуми;
- батальні;
- транспортні;
- побутові [1; 5; 8].

Але з урахуванням того, що загальна кількість шумів на сьогодні є набагато різноманітнішою, ніж окреслено попередніми класифікаціями, ми вважаємо доцільним розподіл всього загалу шумів на три великі групи: шуми природні, шуми штучні та комплексні шуми, які, в свою чергу, матимуть додаткову деталізацію.

Природними ми будемо називати звуки, які виникли органічно і утворюються суб'єктами та об'єктами, створеними природою, а не людиною. Ця група матиме дві складові – звуки живої природи та звуки неживої природи.

Звуки неживої природи не потребують більш детальної класифікації і містять переважно шуми, утворювані стихією – завивання вітру, грім, плеск хвиль, шум дощу, гуркіт землетрусу, шум водоспаду, капання води.

Звуки живої природи більш різноманітні, тому вимагають додаткового розподілу на людські (утворювані людиною) та тваринні (відповідно, утворювані іншими живими істотами – тваринами, птахами, комахами).

Оскільки звуки, утворювані живими істотами, відрізняються одне від одного за способом видобування, як в групі тваринних, так і в групі людських шумів, є доцільним розподіл на шуми голосові (утворювані за допомогою голосового апарату) та механічні (шуми, які виникають внаслідок виконання людиною або твариною фізичної дії). Адже й іржання, й цокіт копит утворюються конем, але мають зовсім різну природу походження; так само як у випадку з людиною, наприклад, плескання в долоні та сміх. Для людини прикладом голосових шумів можуть бути чхання, схлипування, позіхання, голосне дихання, поцілунок, кахикання, сміх тощо. У тварин відповідно: нявчання, гавкання, фиркання, ржання, ричання, виття, рев, різноманітні крики птахів. Відповідно до запропонованих обставин, голосові шуми мають різну емоційну насиченість, характер, динаміку та інтенсивність. Адже ричання може бути попереджуючим, нашорошеним, агресивним, переляканим. Сміх людини так само має безліч напівтонів: від тихенького несміливого хіхикання до гомеричного реготу; як різновид існує також саркастичний сміх, істеричний і навіть сумний.

Механічні шуми тваринної групи – риття, почісування, хлюпання лапами, обтрушування, цокіт копит. В аналогічній категорії людської групи шумів – кроки, стукіт серця, аплодисменти, клацання зубами тощо. На цьому розгляд першої групи шумів з умовною назвою «Природні шуми» можна завершити.

Друга велика група шумів – штучні шуми. До цієї категорії потрапляють звуки, які з'явилися завдяки технічній і господарчій діяльності людини. Зважаючи на це, шуми даної групи доцільно класифікувати за видами діяльності людини, в результаті чого виникають наступні категорії:

– транспортні шуми: група, яка містить звуки, утворювані різноманітними транспортними засобами – шум літака, гелікоптера, танку, потягу, трактора, комбайну, автомобілю (рев мотору, шум двигуна, шум гальмування, сирени, клаксон тощо);

– побутові шуми: звуки, утворювані технічними приладами, які використовуються у побуті – пилосос, блендер, кавоварка, мікрохвильова піч, автовідповідач, телефон, будильник, вхідний дзвоник, свист чайника, тікання годинника, рипіння паркету та дверей тощо;

– військові шуми: звуки, утворювані військовими діями – вибухи, різноманітні постріли, трасуючі кулі, шум бою, бомбардування тощо.

ЗНАЧЕННЯ ШУМІВ У ЕАТРАЛЬНІЙ ПОСТАНОВЦІ

– шуми виробництва: звуки, які виникають внаслідок роботи технічних приладів на виробництві – шум пилорами, станків, дрелі, «болгарки», грукіт молотку, вереск пилки тощо.

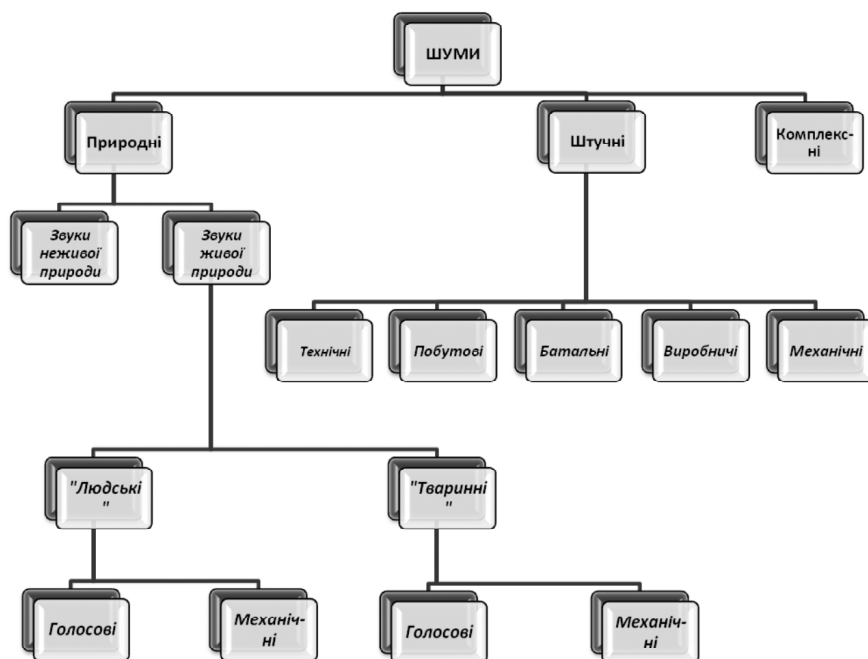
– механічні шуми: удари, дзвін розбитого скла, щиглі, свист предмету, що летить, гуркіт падіння тощо.

Усі п'ять груп можуть співіснувати і доповнювати один одного, і навіть взаємодіяти з природними шумами. Внаслідок подібної взаємодії, власне, й утворюється остання велика група шумів, яку ми умовно назвали «Комплексні шуми».

Комплексні шуми – це група складних шумових ефектів, кожен з яких утворюється шляхом сполучення та нашарування кількох шумів з інших груп. Умовно їх можна назвати також «шумами місця дії», оскільки, як правило, саме це і є їхнім призначенням. Наприклад, шум вокзалу складається з людського гомону, оголошень диктора через гучномовець, шуму потягів. Шум лісу – це нашарування пташиних співів, дзюрчання джерельця, шуму вітру, цвірчання стрибунця тощо. Отже, до комплексних шумів можна віднести: шум базару, аеропорту, вокзалу, дитячого майданчика, стадіону, лісу, пляжу, сільської вулиці, міста, дискотеки тощо.

Таким чином, у схематичному зображенні класифікація шумів матиме такий вигляд:

СХЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ ШУМІВ

Як бачимо, розмаїття шумів дійсно вражає. Але які функції можуть виконувати шуми і чи досить вони самодостатні, як засіб виразності? Для визначення цього ми пропонуємо провести порівняльну характеристику, розглянувши функціональне призначення музики та шумів на сцені.

Якщо підсумувати основні позиції щодо використання музики у театральному видовищі, запропоновані більшістю авторів (Т. Баранова, Г. Волинець, Ю. Козюренко), можна виокремити її наступні функції:

- характеристика дійових осіб, лейтмотив;
- характеристика місця дії;
- створення атмосфери;
- емоційне підсилення сприйняття;
- розповідь про дію, невидиму для глядача.

Спробуємо розглянути, наскільки шуми здатні виконати подібні завдання.

Отже, музика часто використовується для розкриття характеру персонажа – весела музика супроводжує позитивного, доброго героя, «страшна» – злодія, загадкова – чарівника тощо. Лейтмотив ніби одразу дає підказку глядачеві щодо сутності дійової особи. Не треба напружуватись, аналізувати – усе лежить просто на поверхні. За допомогою шумових ефектів також можна створити портрет дійової особи. Щоправда, ця робота більш кропітка, але вдало знайдений нюанс може дійсно стати родзинкою образу взагалі. Так, наприклад, рингтон мобільного чудово характеризує його володаря. Лейтмотивом може бути один акорд чи взагалі набір звуків, гармонійний чи з розряду какофонії, який в одну мить, стисло і лаконічно, висвітлює нутро дійової особи – світле, мудраване, або відштовхуюче. Це навіть зручніше у випадку, коли дійову особу треба ввести у дію раптово.

Щодо створення характеристики місця дії, шуми навіть можуть бути набагато виразнішими за музику. Крім того, їх використання з цією метою допомагає уникнути загромождження сцени зайвими декораціями. Так, наприклад, відтворити на сцені атмосферу кімнати у сімейному гуртожитку може чергування таких шумових ефектів, як звук увімкненого телевізора, розучування гами на якомусь музичному інструменті з періодичними повтореннями, грюкіт посуду, стукіт молотку, плач немовляти тощо. Шум вітру, шелест листя, співи пташок створюють ілюзію лісу; гул людського натовпу та шум міського транспорту змальовують вулицю. Описати місце дії можуть шум моря, крики домашніх тварин на сільському подвір'ї, шум заводських верстатів, звуки музичних інструментів, що розігруються, вибухи, постріли та крики бійців. Яскравими деталями опису місця дії можуть стати рипіння підлоги, капання води, цокання годинника, скрип снігу, дитячий гомін тощо.

Наступна функція музичного оформлення – створення атмосфери – також цілком може бути виконана шумовим оформленням. Так, наприклад, виття вітру, рипіння дерев, крики нічних птахів, виття собаки безперечно створить страшну, незатишну атмосферу. Монотонне капання води дозволить передати тугу, самотність, нудьгу. Веселі крики натовпу, постріли петард та салютів відтворять святкову піднесену атмосферу. Може бути безліч варіантів – залежно від ситуації та фантазії постановника.

Емоційне підсилення дії є цілком природним для шумів саме через їх реалістичне, життєве походження. Шуми оточують людину у повсякденному житті, тому й краще сприймаються суто на підсвідомому рівні. У сучасної людини, яка живе у божевільному темпі сьогодення серед хмарочосів, асфальту і бетону, все живе або те, що нагадує природність на сцені, викликає прихильність (босі ноги, розплетене волосся, натуральна деревина, вода, вогонь тощо). Звуки – частка природи, тому таке надзвичайне й захоплююче відчуття вони збуджують. Варто лише пригадати гурт «ВОДА», який став улюбленцем публіки і виборів перше місце у шоу «Україна має талант». Його учасники

видобували звуки з усього оточуючого (шурхіт горохового зерня, виття залізної пластини під час вібрації, журчання води, що переливається) і створювали з них цілі композиції.

Для врівноваження емоційного стану психологи радять слухати як шуми, так і музику. Але десятка найприємніших для слуху людини подразників не містить жодного музичного фрагменту! Натомість цілковито складається з шумів: рипіння снігу, шум моря, тріск багаття, шум лісу, стукіт дощових крапель тощо. Тому за допомогою шумових ефектів досить легко викликати будь-які емоції – як позитивні (плеск хвиль, цвіркун), так і негативні (гуркіт металу, скрегіт кігтів по склу). У напружених фрагментах дії ситуацію загострить стукіт годинника, биття серця, звук важкого людського дихання тощо.

Використання шумів може дати комедійний ефект у разі їх використання на контрасті (наприклад, летить бджілка, а чути рев винищувача) або гротесково (бормашина у стоматолога ричить, наче перфоратор). Крім того, шуми можуть доповнити та підсилити рух чи жест (наприклад, замах руки, яка щось кидає, буде більш виразним, якщо доповнити цей жест свистом предмету, що летить). Для підкреслення рухів можуть використовуватися різноманітні щиглі, грюкіт, який, наприклад, супроводжує підстрибування великого персонажа), цокіт підборів тощо. Зрозуміло, що все це підсилить емоційність сприйняття.

Завдяки своїй подієвій насиченості шуми можуть не лише ілюструвати місце дії, але й змалювати подію, яка не відбувалася на очах у глядача. Виття сирен, звук гальмування, удари, крики, постріли здатні досить виразно розповісти про те, що, згідно сюжету та авторського задуму, відбувається поза сценою. Вдало підібраний ланцюжок звуків може утворити своєрідну «шумову картинку», де сюжет буде цілком зрозумілий.

Іноколи шумовий ефект може замінити собою навіть дійову особу. Шум кроків, чхання, хахикання, плач, сміх, зітхання, стогін і навіть коротенькі фрази можуть створювати ілюзію присутності десь зовсім поруч (наприклад, в іншій кімнаті) героя, який так і не з'явиться на сцені, але його участь у загальному дійстві буде здаватися реальною, особливо якщо про нього говорять інші персонажі. Це особливо зручно, коли немає можливості залучити до роботи велику кількість виконавців. Такі алегоричні персонажі, як Весна, Земля, Вітер, Душа часто-густо можуть існувати у дійстві лише у вигляді голосу або просто звуків.

Таким чином, функції шумів у театральних постановках не лише тотожні функціям музики, але й мають навіть більше виражальних можливостей, що говорить про повну самодостатність шумового оформлення. Шуми здатні активізувати дію та зробити її більш насиченішою, стати знаряддям режисерського акцентування, технічно спростити сценічне втілення сюжету та створити потрібний емоційний фон. З огляду на це, постановники повинні перш за все змінити своє ставлення до шумів, як до незначного звукового доповнення у виставі, вилучити зі свого творчого арсеналу загальноприйняті штампи і навчитися розрізняти нюанси та відтінки шумового забарвлення: адже існує безліч різних за характером шумів вітру, криків тварин, шумів моря чи дощу, і кожні запропоновані обставини вимагають окремо підібраного, відчутого та відповідного до сюжету та атмосфери звучання. Отже, творчий підхід та запобігання штампів може зробити шумові ефекти одним з найпотужніших засобів сценічної виразності.

Література:

1. Волинець Г. С. Шумовые эффекты в театре / Г. С. Волинец – Тбилиси, 1960. – 148 с.
2. Емельянов Е. Д. Звукофикация театров и концертных залов / Е. Д. Емельянов. – М. : Искусство, 2000. – 98 с.
3. Козюренко Ю. И. Звукозапись в оформлении спектакля / Ю. И. Козюренко. – М., 1973. – 115 с.
4. Козюренко Ю. Основы звукорежиссуры в театре / Юрий Козюренко. – М. : Искусство, 1979. – 235 с.
5. Козюренко Ю. Музыкальное оформление спектакля / Юрий Козюренко – М. : Искусство, 1980. – 267 с.
6. Курышев А. Звуковые спецэффекты / А. Курышев // Звукорежиссер. – 2005. – С. 15–16.
7. Михеева Л. В. Музыкальный словарь в рассказах / Л. В. Михеева – М. : Советский композитор, 1984. – 488 с.
8. Ропов В. А. Звуко-шумовое оформление спектакля / В. А. Ропов – М., 1961. – 57 с.
9. Парфентьев А. И. Звукозапись в оформлении спектакля. / А. И. Парфентьев, Л. А. Демиховский, А. С. Матвеевко. – М. : Искусство, 1956. – 124 с.